

מנהיגות בקונטרפונקט

אחת התרומות החשובות ביותר של היהדות לתורת המנהיגות היא הקפדתה החלוצית על מה שעתידי היה להתפנות במאה השמונה-עשרה בפי מונטסקייה, 'הפרדת הרשויות'. אין לרכז את כל הסמכות או הכוח בידיו של גורם אחד. יש לחלק את ההנהגה בין בעלי תפקידים מסוגים שונים.

הפרדה חשובה במיוחד היא זו שבין המלך, ראש המדינה, לבין הכוהן הגדול, בעל המשרה הדתית הבכירה ביותר. אירופה דיברה על "הפרדת הכנסייה והמדינה" אלפי שנים לאחר שהתורה עמדה על כך.

זו הייתה מהפכה. המלכים במסופוטמיה והפרעונים במצרים נחשבו אלים למחצה, או מתווכים ראשיים בין בני האדם והאלים. בחגים הדתיים הגדולים הם שימשו בקודש. הם נחשבו לנציגי השמים עלי אדמות.

בניגוד גמור לכך, היהדות לא נתנה למוסד המלוכה כמעט שום תפקיד דתי (למעט קריאת ספר הברית בפי המלך אחת לשבע שנים במעמד הקהל). חז"ל התנגדו למלכי בית חשמונאי בעיקר מפני שכמה ממלכים אלה הפרו את הכלל עתיק היומין והכריזו על עצמם כוהנים גדולים. בתלמוד מנוסחת הטענה בפיו של אחד

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

מחכמי הפרושים לינאי המלך: "רב לך כתר מלכות! הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן". 1. משמעות עיקרון זה היא חילון הכוח. 2.

עקרונית לא פחות היא חלוקת המנהיגות הדתית עצמה לשתי פונקציות נפרדות: הנביא והכוהן. בפרשת תצווה מתממשת הפרדה זו בדרמטיות. הפרשה מתמקדת בתפקידו של הכוהן ומתעלמת מהנביא. פרשתנו היא הראשונה מתחילת ספר שמות ששמו של משה אינו נזכר בה. זוהי בבירור פרשה כוהנית, להבדיל מנבואית.

תפקידיהם של הנביאים והכוהנים היו שונים מאוד זה מזה, אף כי כמה נביאים היו מן הכוהנים (יחזקאל הנביא ידוע בכך במיוחד).

1. הכהונה עוברת בירושה, בעוד מנהיגותו של הנביא היא מנהיגות מהסוג הכריזמטי. הכוהנים היו בני אהרן. הם נולדו אל תפקידם. לעומת זאת, למוצא ולייחוס אין כל משמעות אצל הנביא. ילדיו של משה רבנו עצמו לא היו נביאים.

2. הכוהן לבש מדי ייצוג. לנביא לא היו מדים רשמיים כלשהם.

3. הכהונה ניתנה לזכרים בלבד. לא כן הנבואה. בתלמוד נמנות שבע נביאות: שרה, מרים, דבורה, חנה, אביגיל, חולדה ואסתר.

4. תפקידו של הכוהן לא השתנה לאורך הזמן. סדר הקרבנות קבוע על פי לוח השנה ואינו משתנה משנה לשנה. הנביא, לעומת זאת, לא ידע מה תהיה משימתו הבאה עד שא-לוהים התגלה אליו. בנבואה אין אף פעם שגרה.

5. לפיכך, הכוהן והנביא החזיקו בתפיסות שונות של זמן. לדידו של הכוהן הזמן היה, ממש כהגדרתו של אפלטון, "צלמו הנע של הנצח", מעגל מחזורי אינסופי. אצל הנביא הזמן הוא ההיסטוריה. היום אינו כאתמול ומחר יהיה שונה מהיום. אפשר לנסח זאת כך: הכוהן שמע את דבר ה' לתמיד; הנביא שמע את דבר ה' להפעם.
6. הכוהן היה 'קדוש' ועל כן נבדל מהעם. הוא נדרש לאכול את מזונו בטהרה ולהימנע ממגע עם המתים. ואילו הנביא חי בדרך כלל בין הבריות ודיבר בלשונן. הנביאים באו מכל מעמדות החברה.
7. מילות המפתח של הכוהן היו 'טהור' ו'טמא', 'קודש' ו'חול'. מילות המפתח של הנביא היו 'צדק', 'משפט', 'חסד' ו'רחמים'. אין פירוש הדבר שהנביא התעניין במוסר והכוהן לא. כמה מהמצוות המוסריות המרכזיות, כגון "ואהבת לרעך כמוך", נאמרו דווקא בחלקיה הכוהניים של התורה. נכון יותר לומר שהכוהנים חשבו במונחים של סדר מוסרי המעוגן במבנה המציאות, זה המכונה לפעמים 'אונטולוגיה מקודשת'.³ הנביאים נטו לחשוב לא על הדברים או על המעשים עצמם, אלא במונחים של יחסים בין בני אדם או מעמדות חברתיים.
8. משימתו של הכוהן היא לשמור על הגבולות. שני פעלים מאפיינים את תפקידיו: 'להבדיל' ו'להורות'. להבדיל בין דבר אחד לדבר אחר, ולהורות את החוקים והמצוות הראויים. הכוהנים הורו; הנביאים התריעו.

9. בתפקידו של הכוהן אין שום ממד אישי ייחודי. אם כוהן אחד, ואפילו הכוהן הגדול, איננו יכול למלא משימה מסוימת, אפשר להחליפו בחברו. הנבואה היא אישית במהותה. חז"ל אמרו כי "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" (סנהדרין פט ע"א). הושע לא היה עמוס. ישעיהו לא היה ירמיהו. לכל נביא היה קול ייחודי ומובחן.
10. הכוהנים היו ממסד דתי. הנביאים, לפחות אלה שנבואותיהם הונצחו בתנ"ך, לא היו ממסד אלא אנטי-ממסד. הם היו ביקורתיים כלפי כל בעל עוצמה מעצם היותו כזה.
- עם הזמן השתנו תפקידיו של הנביא, וגם חלק מתפקידיו של הכוהן. הכוהנים שימשו תמיד בעבודת המקדש. אבל הם גם היו שופטים. התורה אומרת כי כאשר יש מקרה שבית הדין המקומי מתקשה להכריע בו, יש לבוא למקדש, "אֵל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֵל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם. וְדַרְשֶׁתָּ וְהִגִּידוּ לָךְ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט" (דברים יז, ט). משה בירך את בני שבט לוי שהם "יורו מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרַתְךָ לְיִשְׂרָאֵל" (דברים לג, י) - כלומר, שגם ההוראה היא מתפקידם.
- הנביא מלאכי, בן ראשית ימי הבית השני, אמר "כִּי שִׁפְתַי כֶּהֱן יִשְׁמְרוּ דַעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׁוּ מִפִּיהוּ" (מלאכי ב, ז). הכוהן היה שומר של הסדר החברתי המקודש בעם ישראל. ועם כל זה, שוב ושוב מתברר בתנ"ך כי הכהונה עלולה גם ליפול לשחיתות. קרה לא פעם ולא פעמיים שהכוהנים לקחו שוחד, ואירע אף שהם התפשרו על אמונת ישראל ואפילו עבדו אלילים ממש. לעתים הם התערבו בפוליטיקה. היו מהם שראו עצמם שייכים לאלטיטה הנבדלת מהעם וכָּזָה לו.

רווח אישי. זה גורלם של ממסדים, בייחוד כאלה שהשתייכות להם באה לאדם מלידה.

משום כך נדרשו נביאים. הם היו המבקרים החברתיים הראשונים בעולם, וא־לוהים ייפה את כוחם לומר אמת לבעלי השררה. עד היום, לטב ולמוטב, הממסדים הדתיים בעם ישראל דומים לממסד הכוהני הקדום. מי, אם כן, יקומו ויהיו הנביאים של זמננו?

המסר המרכזי של התורה בענייני מנהיגות הוא שאסור להותירה כולה בידי מעמד אחד או בעל תפקיד אחד. היא חייבת תמיד להיות מחולקת ומבוזרת. בישראל הקדומה המלכים היו אמונים על הכוח, הכוהנים על הקדושה, והנביאים על יושרתה ונאמנותה של החברה בכללותה. ביהדות המנהיגות היא פחות פונקציה ויותר שדה של מתחים בין תפקידים שונים, ולכל אחד קול וזווית ראייה משלו.

ביהדות המנהיגות היא קונטרפונקט, הטכניקה המוזיקלית המאפשרת "התאמה בין שני קווים מלודיים או יותר, באופן היצור יחס הרמוני ביניהם אך שומר על נבדלותם הליניארית". מורכבות פנימית זו היא הנוסכת חיות במנהיגות היהודית והמצילה אותה מאנטרופיה, אובדן האנרגיה במהלך הזמן.

אני מאמין שמנהיגות צריכה תמיד להיות כזו. כל צוות של הנהגה צריך להיות מורכב מאנשים בעלי תפקידים שונים, נקודות חזקה שונות, מזג אישי שונה ונקודות מבט שונות. חברי הצוות חייבים כולם להיות פתוחים לביקורת, ולהישמר בלי הרף מפני היסחפות לחשיבה קבוצתית אחידה. תפארתה של היהדות

בזמנים כאלה, הנביא היה נושא דברו של א־לוהים ומצפונה של החברה, המזכיר לעם את ייעודו הרוחני והמוסרי, קורא לו לחזור בתשובה, מעמיד את שומעיו על חובותיהם כלפי א־לוהים וכלפי הזולת, ומזהיר מפני מה שיקרה אם לא ישנו את דרכם.

הפוליטיזציה והשחיתות אכלו בכהונה בכל פה בתקופה ההלניסטית, ובייחוד בימי השלטון הסלווקי במאה השנייה לפני הספירה. כוהנים גדולים מתיוונים, כגון יאסון ומנלאוס, אימצו דרכי פולחן אליליות, ובשלב מסוים אף העמידו פסל של זאוס במקדש. מעשים אלה הציתו את אש המרד החשמונאי.

אולם אף על פי שיוזם המרד, מתתיהו, היה כוהן ישר דרך ושומר תורה, ההשחתה שבה והרימה את ראשה בימי המלכים החשמונאים. כת קומראן, הידועה לנו ממגילות ים המלח, הייתה ביקורתית במיוחד כלפי הכוהנים בירושלים. אך גם חז"ל לא חסכו מהם ביקורת. במשנה הראשונה במסכת אבות מתוארת שרשרת מסירת התורה. לנוכח דברינו לעיל על תפקידם של הכוהנים כמורי ההוראה אולי מתבקש היה שהכוהנים ייכללו ברשימה - אך לא: התורה נמסרה, על פי משנה זו, "מזקנים לנביאים, ונביאים מסורה לאנשי כנסת הגדולה".

הכוהנים היו יסוד מוסד בחייה של ישראל הקדומה. הם סיפקו לחיים הדתיים מבנה והמשכיות, טקסים ומנהגים, חגים וחגיגות. משימתם הייתה להבטיח שעם ישראל יישאר עם קדוש שא־לוהים בקרבו. אבל הם היו ממסד, וכמו כל ממסד היו להם שעות יפות יותר ופחות. בשעתם היפה הם היו נוצרי הערכים הנעלים של האומה, אך בשעות השפל הם שיחתו את דרכם, ניצלו את כוחם ואת מעמדם ועסקו בפוליטיקה פנימית למען

היא על התעקשותה כי קול מצווה אחד קיים רק בשמים. כאן, על פני האדמה, אסור שיהיה אף פעם לאדם יחיד מונופול על ההנהגה. מההתנגשות בין נקודות ההשקפה - אלו של המלך, של הכוהן ושל הנביא - נולד דבר גדול יותר מכל מה שאדם יחיד או תפקיד יחיד יכולים להניב.

- 1 קידושין טו ע"א.
- 2 ביהדות הכוח אינו קדוש, אלא אם מפעיל אותו אֵלֹהִים.
- 3 להבנת מושג קשה זה ראו בספרו של פיליפ ריף 'חיי בין עבודות המוות': P. Rieff, *My Life Among the Deathworks*, University of Virginia Press, 2006. ריף היה מבקר מעמיק ויוצא דופן של המוררנה. מבוא לעבודתו אפשר למצוא כאן: Antonius *s theory* A.W. Zondervan, *Sociology and the sacred: an introduction to Philip Rieff of culture*, University of Toronto Press, 2005.